

TALABALARINING KOGNITIV RAQAMLI KOMPETENSIYASI: MOHIYATI VA TUZILISHI

Amanova Gulnoz Abukayumovna

Oliy ta’limni rivojlantirish taqiqotlari markazi doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10981282>

Annotatsiya. Mazkur maqolada kognitiv kompetensiya tushunchasining mohiyati va tuzilishi, oliy ta’lim jarayonida talabalar kognitiv kompetensiyasini rivojlantirishning zarur omillari va ahamiyatli jihatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: o‘quv jarayoni, kognitiv kompetensiya, kognitiv operatsiya, ta’lim, shakllantirish, rivojlantirish, zaruriyat, natija.

Аннотация. В данной статье раскрыта сущность понятия когнитивная компетентность, необходимые факторы и существенные аспекты развития познавательной компетентности учащихся в процессе высшего образования.

Ключевые слова: процесс обучения, познавательная компетенция, познавательная операция, обучение, формирование, развитие, необходимость, результат.

Abstract. This article reveals the essence of the concept of cognitive competence, the necessary factors and significant aspects of the development of cognitive competence of students in the process of higher education.

Keywords: learning process, cognitive competence, cognitive operation, learning, development, necessity, result.

Oliy ta’limning davlat ta’lim standartlari kompetensiyaga yo’naltirilgan ta’lim dasturlarini ishlab chiqish zarurligini belgilaydi, ularning natijalari talabalarda zarur kompetensiyalarni shakllantirish bo’lishi kerak. Oliy ta’lim muassasalarida talabalarni o’qitishda kompetensiyaga asoslangan yondashuvga o’tish ularning kasbiy tayyorgarlik darajasini ish beruvchilar talablariga va shaxsiy ta’lim ehtiyojlariga javob beradigan darajada ta’minlash zarurati bilan bog’liq.

Hozirgi vaqtda ta’lim tizimida yuz berayotgan tub o’zgarishlar talabalarning yuqori darajadagi kasbiy tayyorgarlikka ega raqobatdosh mutaxassis sifatida shaxsini rivojlantirish uchun alohida ahamiyatga ega. Bugungi kunda insonning bilimlarini yangilashga bo’lgan ehtiyoj tezligi aql bovar qilmas darajada o’smoqda: dunyoning ilmiy dunyoqarashini yangilash sikli 3-5 yilni tashkil etib, u qisqarishda davom etmoqda. Bu esa “yaqin kelajakda iqtisodiy jihatdan faol aholining qariyb 90 foizi ta’lim olish jarayonida ham, butun hayoti davomida ham kognitiv faoliyatni olib boradi. Shunday qilib, insonning kognitiv faoliyati jamiyatning iqtisodiy o’sishi va rivojlanishining asosiy omiliga aylanadi va zamonaviy dunyoda davlatning obro’si va o’rnini belgilaydi” (M.P.Karpenko) [3].

Zamonaviy jamiyatda u yoki boshqa mamlakatlarning rivojlanish darajasini nafaqat uning texnik holati, balki oliy ta’lim muassasalarida tayyorlanayotgan mutaxassislar kasbiy kompetentligini ham belgilaydi.

Fikrlash sifatini yaxshilash orqali “bilim - bu kuch” ta’lim modelidan “ta’lim - bu tadqiqot” modeliga o’tish boshlandi, bu ongning moslashuvchanligi, refleksivligi va ijodiy ishlash qobiliyatini rivojlantirishni o’z ichiga oladi.

Kompetensiyaga asoslangan yondashuv g’oyasi ma’lum bir kasbiy vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilish qobiliyatida aks ettirilgan ta’limning amalda amaliyotga yo’naltirilgan natijasi sifatida kompetensiyalarni shakllantirishni nazarda tutadi. Shu sababli, kasbiy

tayyorgarlik talabalar tomonidan amalga oshiriladigan professional harakatlar va faoliyatlar majmuasiga aylanishi kerak, ya’ni, o‘quv- kasbiy faoliyatni professional faoliyatga yaqinlashtirish [1].

Ko‘pgina mualliflarning fikriga ko‘ra, kognitiv kompetentsiya kasbiy va maxsus kompetentsiyalarni rivojlantirish samaradorligini ta’minlaydi, bu esa uni rivojlantirishni zamonaviy ta’limning ustuvor vazifasi deb hisoblash imkonini beradi.

Kognitiv kompetentsiya J.A.Mardonqulov, A.A.Ibragimov, G‘.A.Nafasov, J.S.Otepbergenov, K.Kudratov, A. V. Xutorskiy, E. R. Antonenko, A.Gilev, E . V. Vyazova, N. I. Samoylova, O. V. Xaritonova kabi tadqiqotchilar tomonidan o‘rganish obyekti bo‘lgan.

Kognitiv kompetentsiyani tavsiflab, ko‘plab mualliflar, qoida tariqasida, kognitiv jarayonning samarali borishini ta’minlaydigan bilimlar, kognitiv ko‘nikmalar va shaxsiy xususiyatlar majmuasini o‘z ichiga olgan integrativ tuzilishini ta’kidlaydilar. Kompetentsiyalarni amalga oshirish nazariy va amaliy muammolarni hal qilish bo‘yicha turli xil faoliyat turlarini bajarish jarayonida yuzaga kelganligi sababli, kompetensiyalar tarkibiga faoliyatli bilim, qobiliyat va ko‘nikmalardan tashqari, motivatsion va hissiy-irodaviy sohalar ham kiradi. Kompetensiyalarning muhim tarkibiy qismi bu tajribadir - muammolarni hal qilish usullari orqali shaxs tomonidan yillar davomida qo‘lga kiritilgan individual harakatlarning yagona butunligiga erishish.

I.I. Lavashova kognitiv kompetentsiya tuzilishini shaxsning asosiy ko‘rsatkichlari bilan bog‘laydi va uni quyidagi tarkibiy qismlar bilan taqdim etadi :

- malakani ko‘rsatishga tayyorlik (ya’ni motivatsion komponent);
  - kompetentsiya mazmuni (ya’ni kognitiv komponent) bo‘yicha bilimlarga ega bo‘lish;
  - turli xil standart va nostandart vaziyatlarda (ya’ni, mavzuga asoslangan amaliy komponent) kompetentsiyani namoyish etish tajribasi;
  - kompetensiyaning namoyon bo‘lishi jarayoni va natijasini hissiy-irodaviy tartibga solish
- [4].

I.A. Bobikina ta’lim va kognitiv kompetentsiyani quyidagicha tuzadi:

- kognitiv, o‘quvchining sodir bo‘layotgan voqealarga kognitiv munosabatining individual o‘ziga xos faol usullarini aks ettiruvchi g‘oyalar, qarashlar, bilimlar tizimi sifatida tushuniladi. Ushbu komponentning asosiy natijasi - yangi tajribani mustaqil ravishda o‘rganish, mustaqil ta’limga bo‘lgan ehtiyoj, o‘quv materialini o‘zlashtirish texnikasi va vositalari egalik, yangi bilimlarni "kashf qilish", faol kognitiv pozitsiya;

- operatsion faoliyatli, mustaqil bilim olish qobiliyatlari, shuningdek, ma’lumotlarni o‘zlashtirish, saqlash va qayta ishlash qobiliyatini ta’minlaydigan va o‘z-o‘zini tarbiyalash to‘g‘risida hosil bo‘lgan bilimlar asosida aniq ta’lim muammolarini hal qilishga qaratilgan kognitiv faoliyat usullaridan iborat bo‘lgan faoliyat. Ushbu komponentning natijasi quyidagilar bilan belgilanadi: o‘quv faoliyatining ko‘nikmalari va usullariga ega bo‘lish, aqliy faoliyat ko‘nikmalari, semantik tahlil qilish, faoliyatni rejalashtirish; uni boshqarish qobiliyati; o‘z-o‘zini nazorat qilish, refleksiya, tanqidiy fikrlash va boshqa texnikalarni egallash;

- qiymatli-semantik, motivlar, qiziqishlar, qadriyatlar tizimi bilan belgilanadigan - bilimlarni qo‘llashni ta’minlaydigan kognitiv kompetentsiya ko‘rsatkichlari, unga tayanib, talaba o‘z faoliyatini amalga oshirishga muvaffaq bo‘ladi [5].

E.Yu. Ignatyeva o‘z ishida talabalarining kognitiv kompetensiyasini quyidagicha tavsiflaydi:

- qiymatli-motivatsion, o‘quv motivatsiyasi talabaning o‘z bilimlarini doimiy ravishda qayta ko‘rib chiqishga tayyorligiga bog‘liqligini aks ettiruvchi;

- operatsion-faoliyatli, hayotiy faoliyati davomida turli jarayonlarda to‘plangan tajriba: "o‘zlashtirish" bosqichi (axborot makonida harakat qilish, ma’lumot olish, olingan ma’lumotlarni tushunish, analiz va sintez asosida umumlashtirilgan bilimlarni shakllantirish qobiliyati); "saqlash" bosqichi (eslatma(konspekt)lar qilish, ma’lumotni eslab qolish qobiliyati); "qo‘llash" bosqichi (ma’lum bir vaziyatda bilimdan foydalanish, shaxsiy bilimlarni to‘ldirish); "tarqatish" bosqichi (bilimlarni boshqalarga turli shakllarda taqdim etish va uzatish qobiliyati); "generatsiya" bosqichi (g‘oyalarni yaratish usullaridan foydalanish qobiliyati); "tijoriylashtirish" bosqichi (bilimning bozor qiymatini ko‘rish qobiliyati);

- kognitiv kompetensiyaning kommunikativ xarakteristikasi hayotiy faoliyat davomida turli aloqalarni tashkil qilish qobiliyatini belgilaydi;

- refleksiv-baholash xususiyati oldingi tajriba fonida o‘z bilimlarini tanqidiy baholash qobiliyatini ifodalaydi;

- hissiy-irodaviy xususiyat kognitiv faoliyat jarayonini tartibga solish uchun zarurdir [2].

Taqdim etilgan ta’riflarni tahlil qilish asosida biz kognitiv kompetensiyalarning quyidagi formulasini taklif qilamiz. Kognitiv kompetensiyalar - vazifani hal qilish uchun axborotni qayta ishlash bilan bog‘liq bo‘lgan bilim faoliyati jarayonida namoyon bo‘ladi. Ularga o‘quv jarayonida olingan rasmiy bilim, ko‘nikma va malakalar, shuningdek, shaxsiy tajriba va o‘z-o‘zini rivojlantirishga asoslangan norasmiy bilimlar kiradi.

Tadqiqotda kognitiv kompetensiya deganda biz shaxsning o‘zini o‘zi tarbiyalash, mustaqil ta’lim olishga, shaxsiy va kasbiy o‘zishga tayyorligini ta’minlaydigan integral sifatni tushunamiz.

O‘z-o‘zini tarbiyalash mexanizmi subyektning o‘z faoliyati maqsadini tanlashi va qabul qilishi, harakat dasturini tayyorlashga shaxsiy munosabati, o‘zini o‘zi nazorat qilish, o‘zini o‘zi baholash va o‘z faoliyatini tahlil qilishni o‘z ichiga oladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, kognitiv kompetensiyaga ta’rif bergan ko‘plab mualliflar, kognitiv jarayonning samarali borishini ta’minlaydigan bilimlar, kognitiv ko‘nikmalar va shaxsiy xususiyatlar majmuasini o‘z ichiga olgan integrativ tuzilishga ega ekanligini ta’kidlaydilar.

REFERENCES

1. Зеер Э. Ф. Формирование компетенций в практике преподавания общих и специальных дисциплин в учреждениях среднего профессионального образования: сб.ст. по материалам Всерос. науч.-практ.конф. (5 мая 2011 г.) [Текст] / науч.ред. Э. Ф. Зеер. – Екатеринбург – Березовский : Филиал Рос. гос. проф.-пед.ун-та в г.Березовском, 2011. – 266 с.
2. Игнатъева Е.Ю. Педагогическое управление учебной деятельностью студентов в современном вузе: Монография / Е.Ю. Игнатъева. 151 – СПб.: Изд-во «ЛЕМА», 2012. – 300 с
3. Карпенко, М. П. Когномика / М. П. Карпенко. – М.: СГА, 2009. – 225 с.
4. Лавашова И. И. Особенности учебно-познавательной компетенции старших дошкольников [Текст] / И. И. Лавашова // Вектор науки ТГУ. – Томск, 2011. – №2(5).

5. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностноориентированной парадигмы образования // Ученик в обновляющейся школе: сб. науч. тр. [Текст] / под ред. Ю. И. Дика, А. В. Хуторского. – Москва : ИОСО РАО, 2002. – 488 с